

Uhifadhi na Upanuzi wa Wigo wa Matumizi wa Lugha ya Kiswahili nchini Tanzania

Anna M. Kische

Ikisiri

Lengo la makala haya ni kujadili mbinu mbalimbali zinazoweza kutumika ili kuihifadhi lugha ya Kiswahili. Mara nyingi uhifadhi wa lugha umekuwa ukihusishwa na lugha zisizokuwa na wazungumzaji wengi, ambazo hadhi yake ni duni kimatumizi ikilinganishwa na lugha zinazotumika kwa mawasilino mapana kama lugha za taifa. Dhana hii huhusishwa na lugha ambazo ziko hatarini kutoweka (Salikoko, 2004). Nchini Tanzania lugha hizo ni zile za makabila. Hata hivyo, katika makala haya tunaangalia uhifadhi wa lugha kubwa yenye majukumu makubwa kitaifa kama lugha kuu ya mawasiliano. Lugha hii ni Kiswahili. Kwa mujibu wa ripoti ya jopo la wataalamu wa UNESCO (2003) lugha yoyote ile inaweza kupata misukosuko na ikaathirika kutokana na nguvu za kiuchumi, kivita, kidini au ugandamizwaji kielimu. Pia lugha inaweza kuathirika kutokana na mtazamo hasi wa watumiaji wa lugha. Lugha kubwa pia zinaathirika kutokana na nguvu za utandawazi unaotukuza lugha za kigeni. Lugha ya Kiswahili ni amali muhimu kwa mawasiliano na kitambulisho cha jamii yake kama ilivyo lugha yoyote ya jamii fulani, hivyo basi uhifadhi wa lugha hii ni muhimu ili iweze kudumu na kurithishwa kwa vizazi vijavyo. Katika makala haya tunajadili njia mbalimbali za uhifadhi wa lugha ya Kiswahili na changamoto zinazowakabili wataalamu wa lugha.

1.0 Utangulizi

Inakadiriwa kuwa Kiswahili huzungumzwa na takriban watu milioni 100 duniani kote. Kwa Tanzania peke yake, Kiswahili ni lugha ya kwanza au ya pili inayozungumzwa na asilimia 97 ya Watanzania (Msanjila, 1997). Mtesigwa (2004) anaeleza kuwa watumiaji wa lugha ya Kiswahili wameongezeka tangu Kiswahili kilipochaguliwa kuwa lugha ya mawasiliano katika Umoja wa Afrika Julai 2004. Kiswahili ni miongoni mwa lugha kuu duniani inayotumika katika Umoja wa Afrika pamoja na lugha nyingine kama Kiingereza, Kifaransa, Kireno na Kiarabu. Kiswahili huzungumzwa na takriban asilimia 90 ya idadi ya watu ambao pia huzungumza lugha nyingine za kikabila nje ya Tanzania. Katika Afrika ya Mashariki peke yake inakadiriwa kwamba kiasi cha watu milioni 50 huzungumza Kiswahili. Kwa upande wa ufundishaji, inakadiriwa kuwa taasisi zisizopungua 200 nje ya Afrika zinafundisha au kufanya utafiti kuhusu lugha ya Kiswahili. Kwa mfano, Chuo Kikuu cha Yale nchini Marekani kinaendesha mradi mkubwa wa kutengeneza Kamusi ya Kiswahili. Vilevile, inakadiriwa kuwa idadi ya redio zinazotumia Kiswahili katika nchi mbalimbali hazipungui 30. Baadhi yake ni Redio Malawi, Redio Kenya, Redio Uganda, Redio Burundi na Redio Kongo. Baadhi ya Redio zinazotangaza kwa Kiswahili nje ya Afrika ni

Redio Vatican, Redio Urusi, Redio ya Ujerumani (Deutshwelle), Redio ya BBC London na Sauti ya Amerika (VOA). Ni wazi kuwa Kiswahili ni lugha kubwa, yaani ni lugha yenye wigo mpana wa matumizi kutokana na idadi kubwa ya wazungumzaji. Kutokana na umaarufu wa lugha hii na nafasi yake kama lugha ya taifa¹ na kimataifa idadi ya idhaa za Kiswahili kimataifa inazidi kuongezeka.

Kwa mujibu wa Wizara ya Habari Utamaduni na Michezo (Tanzania), mipango inaendelea ili lugha hii iwe miongoni mwa lugha rasmi za Jumuiya ya Nchi za Kusini mwa Afrika (SADC). Kwa upande wa nafasi ya Kiswahili barani Afrika, Kiswahili ni lugha ya pili ikitanguliwa na Kiarabu. Kimataifa Kiswahili inashika nafasi ya sita duniani (Batibo, 2005). Kwa muhtasari ni kuwa Kiswahili ni lugha-mawasiliano (lingua franca) inayotumika kibiashara baina ya nchi na nchi, kutolea elimu, na kutumiwa katika idhaa za redio za ndani na nje ya Tanzania. Kwa mujibu wa Massamba (1990:4), lugha-mawasiliano ni lugha isiyokuwa na mipaka ama ya kieneo au kitaifa. Kwa sasa Kiswahili ni lugha ya kimataifa.

Nchini Tanzania Kiswahili kimefanya kazi kubwa katika kuunganisha makabila mbalimbali na kuleta umoja wa kitaifa. Vilevile, Kiswahili kimeendelea kuwa kielelezo cha utamaduni wa Watanzania na kitambulisho cha taifa. Kutokana na umuhimu wake, lugha ya Kiswahili haina budi kulindwa na kuhifadhiwa ili iendelee kudumu na hivyo kutumiwa na vizazi vijavyo. Kwa mujibu wa Kamusi ya TUKI (2000:79), kuhifadhi ni ‘kuweka katika hali au mahali pa salama, weka katika hali nzuri, linda, tunza au hami’ ili kitu kisiharibike. Hivyo uhifadhi wa lugha ni jitihada za kuifanya lugha isipotee. Kwa mujibu wa Crystal (2000), lugha inaweza kutoweka endapo haifundishwi kwa watoto hasa wazazi wanapokuwa wamekufa. Uhifadhi na upanuzi wa lugha unatokana na mipango mahususi ya watumiaji wa lugha yenyewe, kwa maana ya watu na serikali. Makala haya yanajadili jinsi uhifadhi wa lugha ya Kiswahili unavyopaswa kufanyika. Hali hii inatokana na kwamba Kiswahili ni miongoni mwa lugha kubwa ambazo zinakabiliwa na misukosuko inayosababishwa na nguvu za kiutawandazi, kisera, na kimtazamo. Hivyo, lugha hii inahitaji kulindwa kwa kuiweka mikakati maalumu ya kuhifadhi, kuitunza na kuikuza.

2.0 Jinsi ya Kuhifadhi na Kupanua Matumizi ya Lugha ya Kiswahili

Maelezo ya mjadala huu yataegemea katika mawazo ya Fishman (1991) na Crystal (2000). Wataalamu hawa wanasisitiza umuhimu wa lugha kwa binadamu katika mawasiliano na katika kurithishisha utamaduni kwa vizazi vijavyo. Lugha

¹ Ijapokuwa Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania (1977) haikutamka rasmi kuwa Kiswahili ni lugha ya taifa, lakini najulikana kwamba Kiswahili ni lugha ya taifa nchini. Hata hivyo upungufu huo umeonekana na jambo hili limeingizwa katika Katiba Inayopendekezwa.

hufa kwa sababu hairithishwi, haitunzwi wala kuhifadhiwa. Crystal (2000) anataja mbinu mbalimbali zinazoweza kutumika katika kuhifadhi lugha zilizo hatarini kufa au kumezwa na utandawazi. Miongoni mwa mbinu hizo ni kuhakikisha kuwa inafundishwa shuleni, inaandikwa, inatumiwa katika mawasiliano, na katika nyanja mbalimbali. Fishman (1991) na Crystal (2000) pia wamezungumzia umuhimu wa teknolojia mpya, kwa maana ya matumizi ya kompyuta na intaneti, kama njia bora za kuhifadhi lugha. Kwa mantiki hii, mjadala huu utaegemea zaidi katika hoja za wataalamu hawa wawili. Matumizi ya Kiswahili yanaweza kuhifadhiwa na kupanuliwa kwa kuzingatia masuala mbalimbali, nayo ni kama yanavyofafanuliwa katika sehemu ifuatayo:

2.1 Kutumia Kiswahili katika Maeneo mbalimbali

Lugha yoyote ile inapata nafasi ya kupanua wigo wa matumizi na kuhifadhiwa ikiwa itatumika katika uendeshaji wa shughuli zote za kiuchumi, kisiasa, kijamii, kisayansi na kiutamaduni. Ijapokuwa Kiswahili ni lugha ya taifa, bado haijapewa fursa ya kutumika katika baadhi ya shughuli rasmi za taifa. Mathalani, baadhi ya majadiliano katika mikutano, semina na warsha kuhusu uchumi, sayansi na kadhalika yanaendeshwa kwa lugha ya Kiingereza bila kujali hadhira ya watu wanaoshiriki. Vilevile lugha ya Kiingereza bado inatumika katika kuendesha mashtaka hasa katika mahakama za juu. Hata pale ambapo lugha ya Kiswahili inatumiwa katika mikutano, warsha na makongamano, kuna uchanganyaji wa lugha baina ya Kiswahili na Kiingereza. Mara nyingi sababu zinazotolewa ni kuwa Kiswahili hakina msamiati wa kutosha kuelezea dhana mbalimbali zilizo katika lugha ya kigeni. Hivyo basi, ili kila mwananchi aweze kushiriki katika kukuza lugha ya taifa hana budi kwanza yeye mwenyewe kuwa mstari wa mbele katika kuitumia lugha hiyo. Kwa kuwa Kiswahili ni utambulisho wa taifa, na kitambulisho cha utamaduni wetu, Watanzania hawana budi kuithamini na kuipa nafasi ya kwanza katika matumizi. Suala la uhifadhi na ulinzi wa lugha ya Kiswahili si la asasi za ukuzaji wa Kiswahili au serikali peke yake bali ni jukumu la kila mtumiaji wa lugha hii.

2.2 Matumizi katika Vyombo vya Habari

Vyombo vya habari kama vile magazeti, redio na televisheni ni muhimu sana katika harakati za kuhifadhi na kukuza matumizi ya Kiswahili. Hii ni kwa sababu vyombo hivyo vinawafikia watu wengi. Serikali ya Tanzania inaongoza kwa kuwa na magazeti mengi ya Kiswahili ambayo yanasomwa na watu wengi. Kwa mujibu wa Shoo (2004) kuna zaidi ya magazeti 50 yaliyosajiliwa kwa lugha ya Kiswahili. Mfano wa magazeti hayo ni kama *Mwananchi*, *Mzalendo* na *Habari Leo*. Wananchi wengi wanapenda kusoma magazeti ya Kiswahili na kusikiliza idhaa za Kiswahili kwa vile wanafahamu na kuelewa vizuri zaidi lugha hii kuliko Kiingereza ambayo ni lugha ya kigeni inayotumiwa na asilimia ndogo ya

wananchi hapa nchini. Ni asilimia 5 tu ya watu wanaozungumza lugha ya Kiingereza na wengi wao wakiwa ni wasomi na wageni kutoka nje (Shoo, 2004). Kwa hakika, kwa wananchi wengi wa Tanzania Kiswahili ni lugha ya kwanza au ya pili. Kwa mantiki hii vyombo vya habari ni nyenzo muhimu sana katika kuhifadhi na kupanua wigo wa matumizi ya Kiswahili. Aidha, vyombo vya habari vinafanya kazi ya kuwaelimisha wananchi kuhusu lugha ya Kiswahili kama vile matumizi ya istilahi za taaluma mbalimbali. Kutokana na dhima kubwa ya vyombo vya habari, Shoo (2004) na Makunja (2004) wanashauri kuwa magazeti ya Kiswahili yasiishie tu mijini bali yasambazwe hadi vijijini ili wananchi waweze kufaidika na kutoa maoni yao kuhusu matumizi ya istilahi mbalimbali katika magazeti.

Vyombo vya habari vya nje kwa maana ya idhaa za Kiswahili vimefanya kazi kubwa ya kuhifadhi na kupanua wigo wa matumizi ya Kiswahili. Kama ilivyoelezwa katika mjadala huu idhaa za nje zinazotangaza kwa Kiswahili kwa mujibu wa Mtesigwa (2004) zimefika 30, na bado mipango ya nchi mbalimbali kuanzisha na kupanua idhaa zilizopo inaendelea. Uhifadhi wa lugha ya Kiswahili unafanyika kwa kutafsiri makala za habari za mashirika ya Kimataifa zilizoandikwa au kutangazwa kwa lugha ya kigeni hususani Kiingereza, Kifaransa, na nyinginezo. Mfano wa idhaa za nje zilizofanya kazi kubwa katika kuhifadhi na kupanua matumizi ya Kiswahili ni Redio Deustchwelle ya Ujerumani, Sauti Amerika (VOA), Idhaa ya Kiswahili BBC ya Uingereza, Redio Japan, Redio Saudi Arabia (Ritadh), na Redio China.

2.3 Kutafsiri Nyaraka mbalimbali

Kutafsiri maandishi kutoka lugha moja hadi nyingine ni nyenzo muhimu inayoweza kutumiwa katika kuhifadhi na kupanua wigo wa matumizi ya lugha ya Kiswahili. Kiswahili ikiwa ni lugha kuu ya mawasiliano nchini Tanzania haina budi kutumika katika nyaraka zote za serikali. Juhudi zilizoonyeshwa na Tanzania katika uwanja huu bado hazitoshi kwani nyaraka nyingi bado zipo katika lugha ya Kiingereza. Mathalani baadhi ya nyaraka muhimu za sheria zimeandikwa kwa lugha ya Kiingereza. Lugha ya Kiswahili itumike kuandaa ripoti katika ngazi zote za mahakama. Kwa zile nyaraka zilizopo ambazo zimeandikwa kwa lugha ya Kiingereza ni vema zitafsiriwe katika lugha ya Kiswahili ambayo inaeleweka kwa watu wengi nchini. Mawazo kwamba Kiswahili hakijitoshelezi na hivyo kushindwa kutafsiri dhana katika maandiko na nyaraka za sayansi, sheria, elimu, na mikataba hayana mashiko kutokana na dhima ya Kiswahili kuwa lugha ya Kimataifa. Matatizo yanayoikabili serikali ya Tanzania ni ukosefu wa wafasiri na wakalimani wenye sifa za kuifanya kazi hii kwa ufanisi. Hivyo ni jukumu la asasi za Kiswahili na vyuo vikuu kuweka mkakati wa kufungua vyuo maalumu vinavyotoa mafunzo katika taaluma ya

tafsiri na ukalimani. Vilevile kuwa na vyuo peke yake hakutoshi bila kuwapo na wanafunzi wenye ari ya kupenda kusomea fani hii. Wakalimani walio mahiri na wenye uzoefu wa kutosha ni wachache. Kutokana na ripoti ya Swilla (2004), changamoto kubwa inayojitokeza katika vikao vya Umoja wa Afrika ni ukosefu wa wakalimani na wafasiri katika lugha ya Kiswahili. Tatizo hili linatokana na historia ya muda mrefu ya serikali zetu kutotilia maanani fani hii. Hata hivyo, jitihada zinafanywa kama sio kuanzisha vyuo maalumu lakini kuwa na kozi za fani hiyo. Tayari Chuo Kikuu cha Dodoma kimeanzisha kozi ya ukalimani ambapo Chuo Kikuu cha Dar es Salaam kinazidi kuimarisha mitaala ya kozi ya ukalimani na kuanzisha kozi za ukalimani katika ngazi ya shahada za awali na umahiri. Tafsiri ya maandishi na nyaraka katika lugha ya Kiswahili si nyenzo muhimu tu ya kuhifadhi lugha ya Kiswahili bali pia katika kuelimisha umma kuhusu matumizi fasaha ya lugha ya Kiswahili katika fani mbalimbali.

2.4 Kiswahili Kufundishia katika Elimu

Matumizi ya lugha kufundishia ni njia nyingine ya kuhifadhi na kueneza lugha yoyote ile. Kwa mujibu wa Whitely (1969), Kiswahili kilipata nafasi ya kukua na kuenea kilipopewa nafasi ya kutumika kama lugha ya kufundishia elimu ya msingi enzi za wakoloni. Mwaka 1967 Kiswahili kilipotangazwa kuwa lugha ya kufundishia, kiliendelea kutumika kama lugha ya kufundishia elimu ya awali, msingi, mafunzo ya cheti cha ualimu na elimu ya watu wazima. Hata hivyo, mpaka sasa Kiswahili hakijapewa fursa ya kutumika kufundishia katika elimu ya juu. Kuanzia ngazi ya elimu ya sekondari hadi elimu ya juu lugha ya kufundishia ni Kiingereza. Kusitasita kwa matumizi ya lugha ya Kiswahili katika elimu kunatokana na mawazo kuwa Kiswahili ni lugha duni hivyo haiwezi kufundishia hasa masomo ya sayansi. Madai haya kwamba Kiswahili hakijitoshelezi hivyo hakiwezi kufundishia masomo ya sayansi tunaona hayana mashiko. Mjadala wa Kiswahili kujitosheleza katika kufundishia elimu ya juu umejadaliwa na kusisitizwa katika tafiti na warsha nyingi zilizofanyika kuhusu suala hili ukiwemo utafiti wa Mlama na Matteru (1977) uliosimamiwa na Baraza la Kiswahili la Taifa (BAKITA). Wataalamu wengine katika mjadala huu ni Rubagumya (1994) na Roy-Campbell na Qorro (1997).

Kutotumia lugha ya Kiswahili katika elimu kunadhoofisha na kudumaza matumizi ya lugha ya Kiswahili na kuzorotesha uhifadhi wa lugha ya hiyo. Tanzania inaweza kujifunza kutoka nchi nyingine. Kutokana na Broomfield (1991), lugha ya Kiingereza iliweza kuhifadhiwa na kukua kwa sababu lugha hiyo ilitumika katika kufundishia elimu. Halikadhalika, Broomfield (1991) anasema awali lugha ya Kilatini ndiyo iliyokuwa inatambulika kuwa lugha ya wasomi wakati lugha ya Kiingereza ilionekana kuwa ni lugha duni. Hivyo, Kilatini kilitumika katika vitabu vya shule na elimu. Waingereza wenyewe

waliibeua lugha yao wakidai kuwa haijitoshelezi na kwa kweli kwa wakati ule ilikuwa hivyo. Lakini baada ya Kiingereza kukubalika kwa matumizi ya shule sasa ni lugha iliyoendelea kimataifa na imedhihirisha uwezo wake katika kufundishia masomo ya sayansi. Vitabu vingi vya masomo vilichapishwa na vingine kutafsiriwa katika Kiingereza. Nyaraka na ripoti kuhusu elimu ziliandikwa kwa lugha ya Kiingereza. Mchakato huu ulifanya maandishi mengi kupatikana sehemu nyingi katika lugha ya Kiingereza na sasa yameenea duniani pote. Maendeleo haya tuyategemee katika lugha ya Kiswahili ikiwa tutakubali kuitumia kama lugha ya kufundishia ngazi zote za elimu. Itakumbukwa kwamba mara tu baada ya kupata uhuru na Kiswahili kutangazwa kuwa lugha ya kufundishia elimu ya msingi mwaka 1967, vitabu vingi viliandikwa na kuchapishwa na asasi zilizopewa dhamana ya kuendeleza lugha ya Kiswahili kama Taasisi ya Elimu Tanzania (1963), Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (1963) ambapo mwaka 2009 iliungana na Idara ya Kiswahili ya hapo hapo Chuo Kikuu cha Dar es Salaam na kujulikana kama Taasisi ya Taaluma za Kiswahili (TATAKI), na Baraza la Kiswahili la Taifa (1967). Mchakato huu umesaidia kuhifadhi lugha ya Kiswahili ya elimu katika maandishi na kuisambaza sehemu nyingine.

2.5 Matangazo na Mabango ya Biashara yashamiri kwa Kiswahili

Eneo jingine ambalo lugha ya Kiswahili inaweza kuhifadhiwa na kuenezwa ni kupitia matangazo na maelekezo mbalimbali ya biashara. Kiswahili kina nafasi kubwa sasa ya kujulikana katika soko la kimataifa na kulindwa kupitia mkondo wa biashara hasa enzi hizi za utandawazi. Ni muhimu tueleze kuwa utandawazi ni dhana pana ambayo hutegemea zaidi mtazamo wa mtumiaji. Kwa mujibu wa Shirika la Fedha la Kimataifa ‘utandawazi ni tukio la kuunganishwa kwa karibu kwa masoko ya bidhaa na huduma za mtaji’ (IFM, 1997:112). Kama inavyoonekana ufafanuzi huu una mwegemeo wa kiuchumi. Kwa upande wa utamaduni, Little (1996) anafafanua kwamba ‘utandawazi ni usambazaji wa habari, amali na usawiri mpya wa kuitazama dunia inayoenda kwa utamaduni unaofanana pote duniani’. Hivyo, kwa kutumia teknolojia ya kisasa ya kusikia na kuona utandawazi ni mfumo maalumu unaokusudia kutamalaki mataifa yote bila kujali utamaduni (lugha ikiwemo) wa jamii au mipaka ya kijiografia ya taifa moja. Kama ilivyo katika uchumi na siasa lengo ni kudhoofisha utamaduni, uliojikita katika mipaka ya kijiografia ya taifa hilo. Kumbe basi utandawazi ni miongoni mwa sababu zinazoweza kudhoofisha lugha kama sio kuziua kabisa.

Hivyo basi, tunapendekeza kuwa badala ya matangazo na maelekezo kwa mfano lebo za bidhaa, biashara, na alama za barabarani kuandikwa kwa lugha za kigeni Kiswahili kitumike sambamba na lugha hizo. Kauli hii haimaanishi kuwa lugha ya Kiswahili haitumiki kabisa katika matangazo na maelekezo ya biashara.

Kinachoongelewa hapa ni matumizi ya Kiswahili katika uwanja huu bado hayaridhishi. Kwa mfano, maelekezo katika barabara zinazotengenezwa huweza kuandikwa “diversion” badala ya kwa Kiswahili “chepuka” au “pita njia hii”.

Vilevile, lebo nyingi na maelekezo mengi katika bidhaa zinazoingizwa kutoka nchi za nje yameandikwa kwa lugha za kigeni. Pale yanapotafsiriwa Kiswahili chake huwa sio fasaha. Hali hii mbali na kudumaza Kiswahili huweza pia kuwa ni hatari kwa watumiaji wa bidhaa husika kama hawataelewa maelekezo yake ya jinsi ya kuzitumia. Matumizi ya Kiswahili katika bidhaa yatasababisha lugha ya Kiswahili kuvuka mipaka ya Tanzania kwa kuwa watumiaji wa bidhaa zetu watapenda kujifunza lugha iliyoandikwa humo. Tayari yapo maneno mengi ya Kiswahili yanayotumika katika utalii kama vile “simba” na katika michezo ya watoto kama vile “jenga”, na mengineyo ambayo yameingia katika lugha ya Kiingereza kwa mkondo wa biashara. Si ajabu kuyakuta maneno haya katika maduka yanayouza michezo ya watoto huko Marekani na katika video za watoto.

2.6 Matumizi ya Tovuti, Intaneti na Vifaa vya Kisasa

Lugha inapata fursa ya kuendelea na kuhifadhiwa kama itatumika katika teknolojia kupitia teknolojia ya mawasiliano ya mtandao wa intaneti na matumizi ya kompyuta (Crystal, 2000:141). Intaneti ni mtandao wa mawasiliano unaojumuishia maelfu ya tando zilizounganishwa kwa kutumia teknolojia ya mawasiliano ya kompyuta (Sewangi, 2003). Hivyo katalogi, benki za data ya msamiati wa lugha na maandishi ya taarifa mbalimbali kupitia intaneti zinaweza kutafsiriwa na kuhifadhiwa humo. Vilevile kupitia kompyuta, taarifa mbalimbali zinaweza kutangazwa na kuhifadhiwa kupitia tovuti kwa mfano taarifa za afya, magonjwa kama vile UKIMWI, biashara, siasa, na kadhalika. Mchakato huu mbali na kutoa mchango mkubwa katika uhifadhi wa Kiswahili katika muundo wa kompyuta, unachangia kukuza na kueneza istilahi za nyanja hizi. Sewangi (2003) anaeleza kuwa programu za kompyuta na intaneti zina nafasi kubwa ya kukuza Kiswahili kupitia programu mbalimbali za mtandao wa intaneti kama inavyofanyika katika programu ya *injini ya google* ambapo lugha ya Kiswahili inatumika kama lugha ya mawasiliano. Katika programu hii Kiswahili hutumika kumuelekeza mtumiaji jinsi ya kuitumia ili kutekeleza jukumu lake. Aidha, uwasilishaji wa mada za Kiswahili katika mtandao wa intaneti umesaidia kukikua Kiswahili sehemu mbalimbali duniani. Umetoa fursa ya kuelimisha watu duniani kuhusu lugha ya Kiswahili na wao pia kupata nafasi ya kuchangia hoja zao kwa njia ya mtandao. Mfano mzuri wa uchangiaji huu ni mradi wa Kamusi ya Kiswahili unasimamiwa na Chuo Kikuu cha Yale cha Marekani. Watu wanaweza kuchangia mradi huu kupitia tovuti (www.yale.edu/swahili/-3k). Mbinu nyingine inayoweza kuhifadhi na kueneza Kiswahili ni kuwa na kanzi. Kanzi ni hifadhi kubwa ya data na taarifa mbalimbali ndani ya tovuti. Taarifa hizi

huandaliwa na watafiti, walimu au wataalamu wa Kiswahili zinazohusu mada mbalimbali za Kiswahili, mathalani taarifa za ufundishaji, ripoti za utafiti na kadhalika. Kwa mujibu wa Sewangi (2003), katika kutambua umuhimu wa kompyuta na intaneti katika kukuza na kupanua wigo wa matumizi ya Kiswahili, tayari Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI)² ilishaanzisha mradi huu ili kuwa na kanzi yake. Kwa hali hii lugha ya Kiswahili itaweza kusambazwa katika sehemu mbalimbali duniani. Si kusambazwa tu bali kuhifadhiwa. Mathalani, programu za kompyuta za kufundishia Kiswahili katika muundo wa sidii (CD) ni muhimu kwa kuwa programu za Kiswahili zinaweza kuuzwa katika soko la Kimataifa hivyo kuliingizia pato taifa.

Uhifadhi wa lugha kwa kutumia mtandao wa intaneti ndio njia bora zaidi kuliko maandishi kama vile vitabu na makala kufuatana na mtazamo wa Crystal (2000). Hii ni kwa sababu ili maandishi yaliyohifadhiwa humo yaweze kudumu na kusomeka vizazi hadi vizazi hadhari kubwa inahitajika katika utunzaji. Vitabu na maandishi mengine yanaweza kuharibika kutokana na kumwagikiwa na vitu vya majimaji, tindikali au kutojaladiwa vizuri. Mazingira ya vyumba vya kuhifadhiwa, kama vile, maktaba na makavazi, yasipoangaliwa mara kwa mara kwa kuondoa mgandamano wa mavumbi yatasababisha maandishi kufutika.

Ijapokuwa wataalamu wa lugha ya Kiswahili wamepiga hatua katika kuingiza programu za kufundisha lugha ya Kiswahili katika hatua mbalimbali ambazo zimesababisha kuenea kwa lugha ya Kiswahili kimataifa, bado jitihada zaidi zinahitajika. Inaelezwa kuwa ni lugha chache za Kiafrika zinazotumia njia hii. Kutokana na taarifa ya *International Internet Provider (VerSign)* ya mwaka 2008 ni asilimia 10% tu ya lugha hizo ambazo zinatumia mfumo wa intaneti ikilinganishwa na asilimia 28% ya lugha 36 zenye asili ya kigeni zinazotumia intaneti. Lugha ya Kiingereza inaongoza kwa matumizi makubwa ya intaneti ambapo asilimia 65% -70% ya maandishi yako katika lugha hiyo. Kwa ufupi ni kuwa mtandao wa intaneti ni maktaba kwa wataalamu wa kizazi hiki na kijacho.

Mbali na intaneti, wakuza lugha hawana budi kutumia teknolojia mpya ya kurekodi taarifa mbalimbali za Kiswahili kwa kutumia kanda za sauti, video na CD-ROM. Hivi ni vifaa muhimu sana katika kuhifadhi taarifa zinazotumia sauti. Mbinu hii inaweza kutumika pia kuwarekodi watu mahiri na wataalamu wa lugha ya Kiswahili. Tanzania imepoteza taarifa nyingi muhimu kuhusu ufasaha wa lugha au matumizi ya maneno zilizotolewa na wazee wenye ujuzi wa lugha kwa

² Kuanzia mwaka 2009 Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili na Idara ya Kiswahili, zote za Chuo Kikuu Dar es Salaam zimeungana na kuwa Taasisi ya Taaluma za Kiswahili.

vile hazikuhifadhiwa popote. Jitihada zifanyike kurekodi misemo fasaha ya Kiswahili, hadithi na nyimbo kwa vizazi vijavyo.

Uswahilishaji wa programu za kompyuta pia ni muhimu katika kuhifadhi Kiswahili katika mitandao ya intaneti. Uswahilishaji ni mchakato wa kutafsiri lugha kutoka Kiingereza kwenda katika lugha ya Kiswahili. Uswahilishaji wa programu za kompyuta unawezesha watumiaji wa kompyuta kuelewa maana ya maneno yaliyo katika lugha ya Kiingereza. Kwa bahati nzuri mchakato huu unaendelea katika Chuo Kikuu cha Dar es Salaam ambapo maneno ya programu za kompyuta zilizoandikwa kwa lugha ya Kiingereza zinatafsiriwa kwa Kiswahili (taz. taarifa za mradi wa Kilinux wa program Huria, 2006 wa Idara ya Sayansi ya kompyuta ya Chuo Kikuu, Dar es Salaam). Baadhi ya maneno yaliyotafsiriwa kutoka Kiingereza kwenda katika Kiswahili ni *bofya* (click), *rambaza* (surf) na mengi mengineyo ambayo yameanza kuwa maarufu katika programu ya *Google*.

2.7 Utafiti katika Lugha za Kibantu

Wataalamu wa lugha wanaweza kuhifadhi data kwa kupitia tafiti mbalimbali za lugha ya Kiswahili. Utafiti ni wa lazima ili kupata majibu ya matatizo mbalimbali yahasuyo lugha ya Kiswahili. Mathalani, kunahitajika tafiti za kutosha zifanyike katika makabila mbalimbali ili kukusanya istilahi mbalimbali kwa ajili ya kuongeza msamiati katika lugha ya Kiswahili. Kwa mujibu wa Sera ya Usanifishaji wa Lugha ya Kiswahili iliyotolewa na BAKITA (1990) ni kwamba lugha za makabila zitumike katika kuendeleza lugha ya taifa kwa kuipatia istilahi katika fani mbalimbali za elimu. Baadhi ya istilahi za Kiswahili zilizotokana na lugha za Kibantu ni *Ikulu*, ambalo limetoka katika lugha ya Kinyamwezi, *mbuti* kutokana na 'embut' katika lugha ya Kimasai. Utafiti utasaidia kutengeneza benki ya maneno yanayotokana na lugha za makabila. Ilivyo sasa hakuna utafiti wa kutosha unaofanyika hali inayosababisha wataalamu wa lugha kutegemea zaidi lugha ya Kiingereza. Istilahi nyingi ambazo zimeingizwa katika lugha ya Kiswahili zimetoholewa kutoka lugha ya Kiingereza.

2.8 Hifadhi za Nyaraka

Kazi ya kuhifadhi na kulinda urithi wetu wa utamaduni utilie maanani uhifadhi wa nyaraka na maandiko mbalimbali ya lugha ya Kiswahili. Vituo kama vile Makumbusho ya Taifa ni muhimu si tu kwa kuwavutia watalii bali pia kwa kuhifadhi nyaraka mbalimbali muhimu. Hata hivyo, katika vituo hivi kunakosekana majuzuu, nyaraka na maandishi yanayohusu lugha ya Kiswahili. Kumbukumu hizi ni muhimu katika kuhifadhi na kutunza historia ya lugha ya Kiswahili. Kwa mujibu wa Batibo (2005) sababu mojawapo iliyofanya Kiswahili kuchaguliwa kuwa lugha ya mawasiliano katika Umoja wa Afrika, miongoni mwa lugha nyingine za Kiafrika, ni kwa kuwa na historia ndefu ya maandiko.

Halikadhalika, kwa mujibu wa Chimerah (1998) na Nurse na Spear (1985) uthibitisho wa kumbukumbu za aina hiyo ulitokana na mashairi ya watu mashuhuri kama vile *Utendi wa Tambuka* ulioandikwa mnamo karne ya 16. Nyaraka hizi zenye historia ndefu zilisaidia kujua maendeleo ya lugha ya Kiswahili. Hata hivyo, nyaraka nyingi zilizoandikwa kwa lugha ya Kiswahili hazipatikani kwa sababu hakuna makavazi ya kutosha hasa katika sehemu za makumbusho ya uhifadhi wa mikusanyo hiyo. Makavazi zilizopo katika taasisi na vyuo kama vile Taasisi ya Taaluma za Kiswahili – Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, makavazi ya Chuo Kikuu cha Zanzibar, Chuo Kikuu Huria cha Tanzania na katika vyuo vingine hazikidhi haja. Hivyo ni vema kuweka utaratibu wa kujenga makumbusho na makavazi maalumu kwa ajili ya kutunza na kuhifadhi taarifa na takwimu na kumbukumbu zilizoandikwa kwa lugha ya Kiswahili kwa matumizi ya vizazi vijavyo. Na pale ambapo tayari zipo ziimarishwe na kushehenezwa na nyaraka mbalimbali kuhusu lugha ya Kiswahili.

2.9 Kiswahili Kitambuliwe Kisheria

Kwa mujibu wa Fishman (1991:10) hadhi ya lugha ni pale inapotamkwa katika katiba ya nchi kuwa ni lugha rasmi. Kwa mujibu wa maelezo yake kauli ya namna hii inaifanya serikali kuipatia nyenzo ya kuiendeleza lugha hiyo. Ijapokuwa Kiswahili kilitamkwa kuwa lugha ya taifa na lugha rasmi haikutamkwa katika Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya mwaka 1977. Utambuzi wa aina hii katika katiba mama unaipa hadhi lugha ya Kiswahili kutambuliwa kisheria na kubeba hadhi kubwa katika jamii. Zipo hasara nyingi za kutokuwa na tamko la kisheria kuhusu nafasi ya Kiswahili katika taifa. Ukosefu wa tamko rasmi kuhusu nafasi ya Kiswahili kumedhoofisha hatua mbalimbali za uhifadhi wa lugha hii. Kufuatana na Sera ya Utamaduni (1997) iliyofanyiwa marekebisho mwaka 2009, upungufu huu umesababisha “kukosekana kwa mkakati rasmi wa kuendeleza lugha hii kitaifa na kimataifa”. Kuingizwa kwa tamko la kisheria katika katiba mama kutasababisha lugha ya Kiswahili kupewa haki zake zinazohusiana na matumizi yake katika taifa. Tamko hili litatoa msukumo kwa serikali kuona umuhimu wa kutoa fedha kwa ajili ya mipango mbalimbali ya kuendeleza lugha ya Kiswahili. Kwa ufupi ni kuwa ufinyu wa matumizi ya lugha ya Kiswahili unatokana na kukosekana kwa tamko hili ambalo kwa kiasi kikubwa umechangia katika kuinyima lugha hii fursa ya kutumika, kuhifadhiwa, kulindwa na hivyo kupanua wigo wa matumizi yake. Kwa bahati nzuri rasimu ya Katiba Mpya Pendekezwa ya mwaka 2014 imezingatia umuhimu wa tamko hili la kisheria katika Katiba hiyo kwenye Ibara ya 4 (1) “Lugha ya Taifa ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ni Kiswahili na itatumika katika mawasiliano rasmi ya Kitaifa na Serikali”. Aidha, Katiba imeweka kipaumbele cha matumizi ya lugha katika Ibara ya 4 (2), “lugha ya Kiingereza au lugha nyingine yoyote ya kimataifa inaweza kutumika kama lugha rasmi ya

mawasiliano ya serikali pale inapohitajika”. Tunaamini kuwa matamko kama haya kuhusu nafasi ya Kiswahili yatatoa msukumo kwa serikali kutoa nyenzo na misaada kwa ajili ya maendeleo ya Kiswahili. Vilevile, itashiriki kikamilifu katika jitihada za kuulinda, na kuihifadhi kama amali muhimu ya taifa.

2.10 Kutoa Mafunzo Anuwai

Utoaji wa mafunzo thabiti ni njia nyingine inayohitajika katika kuulinda na kuhifadhi lugha ya Kiswahili. Kuna haja ya kutoa mafunzo thabiti yanayotambulika ya cheti kama vile diploma au shahada katika viwango mbalimbali badala ya kutegemea mafunzo ya muda mfupi kama vile warsha na semina tu. Mafunzo thabiti katika fani ya ukalimani, tafsiri, ukuzaji wa mitaala, utafiti, na ualimu yaandaliwe na kutolewa. Walimu wa lugha ya Kiswahili inabidi wapatiwe mafunzo kwa kutumia mbinu za kisasa. Kuhusu mtatizo ya upungufu wa wataalamu wa tafsiri na ukalimani kama ilivyoelezwa awali katika makala haya hakuna budi vyuo vikuu na taasisi za elimu kutoa kipaumbele katika uzalishaji wa wakalimani na wafasiri. Nyaraka zinazotafsiriwa katika vikao vya Umoja wa Afrika kwa lugha ya Kiswahili ni hazina nzuri ya kuhifadhi lugha ya Kiswahili.

2.11 Kuhamasisha Jamii

Uhamasishaji wa wananchi ni wa lazima ili jamii ijue umuhimu wa lugha ya Kiswahili katika maisha yao. Wazazi wana jukumu kubwa la kuwafundisha watoto wao kuhusu umuhimu wa lugha ya Kiswahili kwa utambulisho wao kitaifa. Wananchi watambue kuwa lugha ya Kiswahili ni hifadhi ya utamaduni wa jamii kwa ajili ya vizazi vijavyo. Ilivyo sasa wazazi wengi wamekuwa sehemu ya kukipiga vita Kiswahili kwa madai kuwa hakina manufaa ikilinganishwa na Kiingereza ambayo ni lugha inayoambatana na elimu. Kwa mujibu wa Crystal (2000), lugha yoyote ile inaweza kutoweka kama watoto hawatafundishwa lugha hiyo na wazazi wao hata kama inazungumzwa na mamilioni ya watu. Hali hii imewahi kutokea katika lugha ya Kihawaii ambayo ni miongoni mwa lugha rasmi inayozungumzwa na watu wengi nchini Hawaii. Katika karne ya 19 lugha hii ilikuwa ina wazungumzaji takribani 37000 lakini sasa ina wazungumzaji 8000 tu. Kupungua kwa wasemaji wa lugha hii kumetokana na kupanda kwa hadhi ya lugha ya Kiingereza kama lugha ya kufundishia katika shule zote za umma na binafsi. Halikadhalika, Akasaka na wenzake (2008) wanaongezea kuwa sababu nyingine ni wazazi kutaka watoto wao wajifunze lugha ya Kiingereza ili waendeleo kielimu. Ili kuzuia lugha hii isife ilibidi mikakati ya kuanzisha shule za Kihawaii na kufundisha walimu pamoja na kuweka programu thabiti za masomo ya lugha ilitekelezwa. Hivyo basi, kwa upande wa Kiswahili ni wajibu wa wazazi kushirikiana na wataalamu

wa lugha na serikali kutumia mbinu mbalimbali ili kuulinda lugha hii. Njia mojawapo ni hii ya kuwafundisha watoto lugha ya Kiswahili.

2.12 Kupambana na Athari za Utandawazi wa Lugha za Kigeni

Lugha inaweza kudhoofika hata kutoweka kutokana na athari za utandawazi. Kwa mujibu wa Opera (2005), lugha ya Kiswahili inaathiriwa na lugha ya Kiingereza. Utandawazi unaotukuza lugha ya Kiingereza na utamaduni wake umewafanya Watanzania kuamini kuwa lugha yao ya Kiswahili ni duni hivyo hakuna umuhimu wa kujifunza Kiswahili isipokuwa Kiingereza. Hivyo jamii haina budi kuelimishwa kuhusu ugandamizwaji unaofanywa katika lugha ya Kiswahili na jinsi wananchi wanavyokoseshwa fursa ya kuitumia katika kufundishia elimu. Mitazamo hasi kama hii huzorotesha ujifunzaji na uhifadhi wa lugha ya Kiswahili.

2.13 Kuwekeza katika Kiswahili

Jukumu la ugharimiaji wa shughuli za Kiswahili ni la serikali kwa kushirikiana na wananchi wenyewe. Serikali haitoshi kuweka sera, kuratibu na kusimamia uendeshaji bila ya kugharimia shughuli za uhifadhi na uendelezaji wa lugha ya Kiswahili. Serikali haina budi kutoa fedha kwa ajili ya kuziwezesha asasi za serikali zinazojishughulisha na maendeleo ya lugha ya Kiswahili kama Baraza la Kiswahili la Taifa. Hii ni pamoja na kununua vifaa vya teknolojia ya kisasa kama kompyuta kwa ajili ya intaneti, mashine za kurekodia na nyenzo nyinginezo.

3.0 Hitimisho

Lengo la makala haya lilikuwa kujadili njia mbalimbali zinazoweza kutumika katika kuhifadhi lugha ya Kiswahili ili kuongeza wigo wa matumizi yake. Makala yameonyesha kwamba uhifadhi wa lugha unahusu lugha yoyote ile bila kujali kama ni ya kabila lenye wazungumzaji wachache au lugha ya mawasilino mapana ambayo ina wazungumzaji wengi kama lugha ya taifa. Makala yamejadili baadhi ya njia zinazoweza kutumika katika kuhifadhi, kulinda na kupanua wigo wa matumizi ya lugha ya Kiswahili. Baadhi ya njia zilizojadiliwa ni kuitumia lugha ya Kiswahili katika maeneo yote ya taifa, kama vile kufundishia elimu, vyombo vya habari, na teknolojia ya kisasa kwa maana ya intaneti na kompyuta. Kunukuu na kuandika taarifa pamoja na kuzitafsiri kwenda lugha ya Kiswahili pia ni miongoni mwa nyenzo muhimu katika kuweka kumbukumbu za lugha. Sanjari na hayo, makala yameonyesha umuhimu wa jamii kushiriki katika kuhifadhi lugha, mathalani kwa kuwafundisha watoto lugha ya Kiswahili. Vilevile, imeonyesha nafasi ya serikali na asasi zake katika kutoa mafunzo thabiti na kuwekeza katika maendeleo ya lugha. Kati ya changamoto zilizoonekana katika mjadala huu ni udhaifu wa serikali katika kuwekeza katika maendeleo ya lugha ya Kiswahili yanayofanywa na asasi za ukuzaji wa

Kiswahili. Changamoto nyingine ni ushiriki wa wazazi katika kuhamasisha jamii kuhusu dhima ya lugha ya Kiswahili katika taifa na jinsi ya kushirikiana na asasi nyingine katika shughuli za kuhifadhi na kulinda lugha ya Kiswahili. Maoni kuhusu jinsi ya kukabiliana na upungufu huo pamoja na njia muafaka za jinsi ya kulinda na kudumisha lugha ya taifa, kwa vizazi vijavyo yamependekezwa na kujadaliwa. Ni matumaini ya msomaji kuwa makala haya yametoa changamoto kuhusu umuhimu wa kulinda, kuhifadhi na kuikuza lugha yetu ya taifa, Kiswahili, nchini Tanzania.

Marejeo

- Akasaka, A, Shin, M and Stein (2008). *Endangered languages: Information and resources on Dying languages*. London: Cambridge University Press.
- Batibo H.M. (2005). "Kiswahili na lugha nyingine za Africa katika Ulimwengu wa Utandawazi". Makala ya kongamano la Kimataifa la Jubilei ya TUKI, Dar es Salaam: TUKI. uk 84-98.
- Broomfield, G.W. (1991). *Africa: Journal of the International African Institute*. London: Cambridge University Press.
- Cooper, R.L. (1989). *Language Planning & Social Change*. London: Cambridge University Press.
- Crystal, D. (2000). *Language Death*. London: Cambridge University Press.
- Fishman, J. (1991). *Reversing Language shift. Theory and Practice of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, J. (2001). *Can threatened languages be saved? Reversing language Shift Revisited: A 21st Century Perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.
- International Monetary Fund (1997). *World Economic Outlook*. IFM.
- Kamusi ya Kiswahili Sanifu (1981). Nairobi: TUKI na Oxford University Press.
- Katiba ya Jamhuri ya Muungano wa Tanzania ya Mwaka* (1977, 2005). Dar es Salaam: Mchapaji Mkuu wa Serikali.
- Kiango, G.J. (2000). "Ukuzaji wa Kiswahili katika karne ya 21", katika *Kiswahili katika karne ya ishirini na moja*. Dar es Salaam: TUKI. uk 27-34
- _____ (2002). "Nafasi ya Kiswahili katika Ujenzi wa Jamii Mpya ya Afrika Mashariki" APP 72 *Swahili Forum IX* pp143-154.
- Little, A.W. (1996). "Globalization and educational research: what context counts?" in *International Journal of Development*. Vol. No. 4, uk 427-438.
- Massamba, D.P.B. (2000) "Kiswahili kama Lugha ya mawasiliano na Matumizi yake katika Vyombo vya Habari" katika *Kiswahili katika karne ya ishirini na moja*. Dar es Salaam: TUKI.

- Mlama P. na Matheru M. (1977). *Haja ya Kutumia Kiswahili Kufundhishia katika Elimu ya Juu*. Dar es salaam: BAKITA
- Msanjila, Y.P. (1997). Towards a policy on the use of Kiswahili in Africa, in *Kiswahili*. Vol 60, pp 61-67. Dar es Salaam: Department of Kiswahili.
- Mtesigwa, P.K (2004). "Utandawazi na Dhima ya Kiswahili", katika *Kiswahili na Utandawazi* Dar es Salaam: BAKITA. uk 18-33.
- Mufwene, S. (2004). "Language birth and death". *Annual Review of Anthropology*. 33: 201–222.
- Noel, K. (2007). "Nafasi ya Istlahi za Kiswahili katika katika mawasiliao ya Umma" Makala yaliyowasilishwa katika Kongamano la Kimataifa la Idhaa za Kiswahili Duniani Tarehe 12-15 Oktoba, 2007 Dar-es –salaam, Tanzania
- Odea, I. (2005). "Athari za ulimwengu wa nje kwa Kiswahili katika ukanda wa Afrika Mashariki: Balaa au Neema?" *Makala ya kongamano la Kimataifa la Jubilee ya TUKI*. Dar es Salaam: TUKI. uk 65-78.
- Roy- Campbell, Z.M na Qorro, M.S. (1997). *Language Crisis in Tanzania: The Myth of English Versus Education*. Dar-es-Salaam: Mkuki na Nyota Publishers Ltd.
- Rubagumya, C.M. (1994). *Teaching and Researching language in African classrooms*. Clevedon: Multilingual matters.
- Sewangi, S.S. (2003). "Mchango wa Intaneti katika ukuzaji wa Kiswahili iliyotolewa katika Maadhimisho ya Siku ya Kiswahili, Dar es Salaam.
- Shoo, G. (2004). "Nafasi ya Kiswahili katika vyombo vya habari wakati huu wa Utandawazi" kutoka makala za Siku ya Kiswahili katika *Kiswahili na Utandawazi*. Dar es Salaam: BAKITA. uk 79-87.
- Swilla, I. (2004). "Ripoti ya Wakalimani wa Kiswahili kwenye mikutano ya Wakuu wa Nchi na Serikali wa Umoja wa Afrika, Addis Ababa".
- UNESCO (2003). *UNESCO's Atlas of the World's Languages in Danger categorises 3rd Edition* Paris. UNESCO Publishing.
- Whitely, W. (1969). *Swahili the Rise of a National language*. London: Methuen & Co.Ltd.
- Wizara ya Habari Utamaduni na Michezo (1997). *Sera ya Utamaduni*. Dar es Salaam: Government Printer.
- Wizara ya Habari Utamaduni na Michezo (2007). *Sera ya Utamaduni*. Dar-es-Salaam: Government Printer.